

Türkiye’de Siyaset Yapımı Sürecinin “Merkez-Çevre İlişkisi ve Demokratik Tutum”Bağlamında Sosyolojik Bir Okuma

Yrd.Doç.Dr.,İlknur MEŞE
Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü

Demokrasi Platformu ♦ Yıl:9 – Sayı: 34 ♦ 2013/II, S.45-72

Giriş

Toplumsal evrenin, toplumsal varoluşun özünü ve temel değerini oluşturan farklılıklar içinde ve bu farklılıklar aracılığıyla ortaya çıkan sonu gelmeyen ve acımasız bir rekabet alanı olduğunu söyler Fransız sosyolog Pierre Bourdieu¹. Toplumsal evren nispeten özerk oyun alanları toplamından ibarettir ve aynı zamanda her bir alan da bir çatışma ve rekabet mekânıdır. Bourdieu burada savaş alanı analojisi yapar. Bir “alan” üzerinde savaşa katılanlar, sahip oldukları belirli bir tutum/davranış dizgesiyle, yani “habitus”larıyla ve “sermaye” türleriyle (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeler), “oyun”u kurallarına göre oynayarak ve gereken yerde gereken esnekliği ve değişimi göstererek, alanda etkili olan sermaye türü üzerinde tekel kurma ve o alanı meşrulaştıran simgesel dizge üzerinde karar verme gücünü elde etme amacıyla birbirleriyle rekabet ederler. Alandaki baskın gruplar, alandaki hakimiyetlerini sağlayan ilkeleri korumak için alana yeni girenlerle mücadeleye girerler. Alana yeni girenler ise, baskın grupların

¹ Makalede Bourdieu’nün, *Pratik Nedenler*, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Kesit Yay., 1995; *Toplumbilim Sorunları*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kesit Yay., 1997; *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (Loic J. D. Wacquant ile birlikte), (Çev. Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim Yay., 2003 adlı kitaplarından ve Güney Çeğin, Emrah Göçer, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (Derleyenler), *Ocak ve Zanaat*, Pierre Bourdieu Derlemesi, İstanbul: İletişim Yay., 2007 adlı kitaptan faydalanılmıştır.

alandaki yeniden-üretimlerini sağlayan “doxa”yı, yani sabit kanaati sarsmak için yeni stratejiler geliştirirler.

Alanda koruma, takip ve altüst etme stratejileri birbirini izler. Koruma stratejisini, alandaki statülerini devam ettirmek isteyen baskın gruplar uygular. Alandaki hâkim failler, değişim gerekiyorsa onun da ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesini isterler. Alana yeni girenlerce benimsenen strateji ise takiptir. Güç alanında yer almak mücadelesi, heterodoks heyecanlarla alana yeni girenlerin, hâkim alanın ortodoks söylemine kaymasına neden olmaktadır. Altüst etme stratejisi ise alanın meşruiyetini en esaslı sorgulayan marjinal bir gruba aittir.

Bütün alanların ötesinde, “iktidar alanı” temel alandır. Bourdieu bu kavramı birbiriyle ilintili iki anlamda kullanır: Birincisi, tüm alanlardaki mücadelelerin ve farklılaşmaların düzenleme işlevini yerine getiren meta alan olarak tanımlanabilir. Diğer anlamı ise, iktidar alanının hakim sınıf, yönetici ve elit sınıf anlamında kullanılmasıdır.²

Kendi toplumsal evrenimize baktığımızda, Bourdieu’nün bu argümanlarının çok da gerçekçi olmadığını söyleyemeyiz. Türkiye’de, diğer alanları da belirleyebilecek şekilde, siyaset alanı, merkez-çevre temsilcilerinin sürekli bir mücadele alanı olarak görülebilir. Merkezin varolan toplumsal dizgeyi meşrulaştıran ve kavramları tanımlama gücünü elinde tutan simgesel iktidar ile çevrenin ontolojik kodları arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Bu diyalektik ilişkide, merkezin gücünün daha ağırlıklı olarak hissedilmesine rağmen, karşılıklı çarpışma ve etkileşimler çeşitli örüntüler yaratmıştır. Geniş kültürel çevre-daha kişisel çevre; büyük kültür-küçük kültür; geniş tarihsel yaşam-daha kişisel yaşam tarihi; merkez-çevre vs. arasında çatışmalar/gerginlikler yaşanması evrensel bir olgudur. Karşılıklı etkileşimin sonucunda, her zaman karşılıklı rızaya dayalı toplumsal uzlaşım noktaları ortaya çıkmayabilir; güç ilişkilerinde daha ağır basan tarafın lehine bir uzlaşım da yaşanabilir. İster mutabakata dayansın ister güçlü tarafın ağır basmasıyla ortaya çıksın, etkileşimin her iki tarafı da yeniden şekillendirdiği bir gerçektir. Merkez kendini biraz daha esnetirken, çevre de merkeze biraz daha yaklaşmaktadır. Bu nedenle mutedil, yani ılımlı bir yol, her ne kadar kendi içinde çeşitlilikler gösterse de, Osmanlı modernleşmesi sürecinden günümüze kadar billurlaşarak gelmiştir. Osmanlı modernleşmesi sürecinde aşırı Batılılaşmayı eleştirerek, bürokrasinin radikalizmiyle tutucuların gericiliği arasında bir yerde kendini konumlandıran bu muhafazakâr modern-

² Ali Akay, “Pierre Bourdieu’nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı”, Ocak ve Zanaat içinde, a.g.e., s.416.

leşmeci damar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem siyaset sahnesinde derli toplu olmasa da kendini göstermeye çalışmış, bu çaba Cumhuriyet döneminde devam etmiş ve çok partili siyasi yaşamda ise, iktidar olarak merkeze oturmuştur. Fakat ılımlı çevrenin temsilcileri, siyasi alanda iktidar olsalar bile, Bourdieu'nün terminolojisindeki "iktidar alanı"na dâhil olmamış ve hep bir meşruiyet krizi yaşamışlardır. Eğitim yoluyla dikey hareketliliğe açık bir toplumsal dizge sonucu, siyasi alanda iktidar olmaya kadar yükselen, çevre değerlerini paylaşan seçkinler ve partilerinin, merkez değerlerine sahip olmamaları adına meşruiyetlerinin sorgulanması söz konusu olmuştur. Bu sorgulanma, çevre partilerini, bir taraftan iktidar alanı ile uyumlu olmaya, bir taraftan da temsil ettikleri toplumsal alanı tatmin etmeye yönelik ikili bir söylem tutturarak, iki taraf arasında dengeyi korumak gibi zor bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Bu süreçte kimi başarılı olmuş iktidarını sürdürmüş, kimi de başarısız olmuş siyasetten düşmüştür.

Merkezin kendi bekasını ve gücünü korumaya yönelik muhafazakâr söylemine karşı, çevreden gelerek daha liberal, daha demokrat, daha özgürlükçü söylemler adına siyasi alana yeni girenler, alan üzerinde, alana ait kavramları tanımlama gücüne sahip olabilmek adına mücadele verdikten sonra, Bourdieu'nün söylediği gibi, hâkim alanın ortodoks söylemine kayabilmektedirler. Bunun nedeni, yukarıda da belirttiğimiz gibi, iktidar alanı ile çevre arasında denge kurma zorunluluğudur.

Siyasi alanda çatışmalar, merkez ve çevre arasında ara yollar, örüntüler oluşturduğu için, merkezin ve çevrenin homojen ve yeknesak bir yer olduğunu söylemek zorlaşır. Çünkü siyasi alan, çatışmalar ve rekabet sonucu üretilen siyasi pratikler ve deneyimler ile yeniden üretilmektedir. Bir önceki deneyimler birikimi ve mevcut koşullar gereği oluşan pratikler birleşerek, siyasi alanı değiştiren yenilikler olarak rol oynamaktadırlar. Merkez kendi içinde çeşitlilik gösterirken, çevre de kendi içinde farklılaşmıştır. Merkez içinde çevre değerlerini paylaşan seçkinler olduğu gibi, çevreden gelen, fakat merkezin değerlerine karşı, "ne tamamıyla karşı ne de tamamıyla taraf" olmak şeklinde bir tavır sergileyen seçkinler de vardır.

Toplumsal yapılar ile zihinsel yapılar arasında bir tutarlılık, bir paralellik vardır. Çünkü bilişsel dizgeler toplumsal dizgelerden türer. Bu nedenle, merkez ve çevreden oluşan parçalı toplumsal yapı, hem sosyo-kültürel alanı hem de siyasi alanı belirleyen epistemolojik hiyerarşide farklı konumlanışa sahip iki bilişsel dizge yaratmıştır. Bu iki toplumsal alan ve bilişsel dizge, bazı kavramlar üzerinde çatışarak, yapılarının sınırlarını belirleyip, iç bü-

tünlüklerini artırmaktalar. Amerikalı sosyolog Lewis A. Coser³ tarafından çatışmanın işlevselliği, yani yapının çatışma aracılığıyla korunması olarak belirttiği bu durum, çatışan gruplar (merkez-çevre) arasında, grup içi ve gruplar arası sınırların belirlenip korunmasını, grup kimliğinin benimsenip keskinleşmesini sağlar. Böylece çatışan gruplar, çatışma vasıtasıyla, grubun bekasını, gücünü ve iç bütünlüğünü dinç tutarlar. Çatışmanın işlevselliği, çatışma olgusunun her zaman yıkıma/bölünmeye yol açmayacağını göstermektedir. Bu nedenle Türk siyaset yapımının temel problematiği olarak yerleşmiş, ilerici-gerici, modern-gelenekçi, laik-anti laik, rejim yanlısı-rejim düşmanı vb. şeklinde çatışmaların, her iki grubun idamesine yönelik, farklı şekillerde de olsa, olumlu anlamda katkı yaptığını düşünebiliriz. Merkez kanat, yukarıdaki dikotomilerin önündeki kavramlara (ilerici, modern, laik, rejim yanlısı vs.) sahip çıkarak gücünü korurken, çevreyi, bu kavramların anti-tezlerine sahip çıkmakla itham etmiş, bunun karşısında çevre de, merkez tarafından mağdur edildiği söylemini dillendirmiştir.

Bu makale, söylenmiş sözlerin, düşünülmüş fikirlerin ve sorulmuş soruların uzağında değildir. Bu nedenle kısıtlılığı kendinden menkuldür. Makalede, merkez-çevre ilişkisi ve yansımaları, siyasi alanda iktidar-muhalefet, hukuki alanda da anayasalardaki şekliyle yasama-yürütme ilişkisi olarak incelenmeye çalışılmıştır. Merkez/iktidar kavramı ile, Bourdieu terminolojisindeki gibi iktidar alanı ve seçkinleri, çevre/muhalefet kavramı ile de, siyasette daha fazla görünürlüğe ve etkiye sahip olduğu için yakın çevre partileri(merkez sağ partiler) ve seçkinleri kastedilmiştir.

Cumhuriyet Öncesi Siyaset Yapımı Pratiğinde Merkez-Çevre İlişkisi ve Anayasanın Araçsal Kullanımı

Şerif Mardin'in Amerikalı sosyolog Edward Shils'ten aldığı ve Osmanlı siyasası ve modernleşmesinin temel karakteristiğini analiz etmede kavramsal bir araç olarak kullandığı merkez-çevre paradigması hala metodolojik önemini korumaktadır. Fakat bu kavramı, içeriği kesin olarak tanımlanmış değişmez bir kalıp veya normatif bir biçim olarak değil, hipotetik bir çerçeve veya belki de Weberyen anlamda bir ideal tip olarak düşünmemiz gerekir. Şerif Mardin'in kendisi de bu kavramın keskin hatlarla çizilmiş bir çer-

³ Burada Lewis A. Coser'in "çatışmacı yapısalılık" kuramından bahseden, Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev.Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yay., 1993 ve Jonathan H. Turner, *The Structure of Sociological Theory*, Wadsworth Publishing Company, Seventh Edition, California, 2003 adlı kitaplardan faydalanılmıştır.

çevre olarak algılanışını eleştirmiş, aslında zamana göre içi doldurulacak yumuşak bir metafor olarak merkez-çevreyi önerdiğini belirtmiştir.⁴

Mardin'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık ve incelmış bir kurumlar şebekesine dayanan uzun ömürlü bir merkezi vardı.⁵ Güçlü yapısından dolayı merkezin çevreyle karşı karşıya gelmesi tek boyutluydu ve her zaman, merkez-çevre arasındaki bir çatışma olarak ortaya çıkıyordu.⁶ Osmanlı'da artan ticari ve diplomatik ilişkilerin bürokrasiyi doğurması, matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na geç girmesi ve buna bağlı haberleşme kısıtlılığı sonucu, zaten var olan iki ayrı tip yaşantı kristalize olmuştur. Biri sultanın ve sarayın etrafında toplanan askeri, dini ve sivil memurlardan oluşan, Arapça ve Farsça bileşimi bir dil olan Osmanlıca'yı yazan ve konuşan, vergiden muaf bürokratik sınıfın saray kültürü ve yaşantısı; diğeri ise, aşiretleri, köylüleri ve hatta İstanbul'daki alt sınıfları kapsayan, Türkçe konuşan ve vergi veren unsurların oluşturduğu "çevre"nin yaşantısı. Böylece Osmanlı kültürel yapısı çok zayıf bağlarla birbirine bağlı ve semboller anlamında birbirinden kesinlikle ayrılmış iki gruptan oluşuyordu.⁷ Mardin'in tespitine göre, bu iki grup arasındaki kültürel ayrışmanın en ideolojik aracı da eğitim kurumlarının farklılığıydı. Çevre, resmi düzenin okumuş ve yetiştirmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarının ancak birinden, yani dinsel eğitim kurumlarından yararlanabiliyordu. Bundan ötürü, çevrenin, büyük çeşitlilik gösteren kendi karşı-kültürünü geliştirmesine şaşmamak gerekir⁸ diyen Mardin, merkezin siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan homojen ve düzenli, çevrenin ise heterojen ve dağınık olduğunu belirtmiştir.

Merkez-çevre kavramsallaştırmasını tek merkez-tek çevre olarak düşünmediğimiz takdirde Osmanlı siyasasını ve modernleşmesini ve hatta günümüze kadarki siyasal gelişmeleri daha iyi anlayabiliriz. Merkez ve çevre kendi içinde çoklu bir yapı ve birbirlerine karşı da yakın ve uzak olmak üzere çeşitli mesafeler barındırır. Yani merkez ve çevre kombinasyonunu oluşturan öğeler ve değerler dönemlere göre bazı farklılıklar göstermektedir.

⁴ Gökhan Çetinsaya, Coşkun Çakır, Ahmet Okumuş ve Alim Arlı (Düzenleyenler), "Şerif Mardin İle "Türk Siyaset Düşüncesi" Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul: Bilim ve Sanat Yay., 2004, s.373.

⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.34-35.

⁶ A.g.e., s.37.

⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, (Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yay., 1995, s.55-57.

⁸ Mardin, a.g.e., 1997, s.43.

III. Selim'in ve özellikle II. Mahmut'un reformlarıyla 19. yüzyılda modern merkezi devlet ve onun gereksinimlerini gerçekleştirecek idari, eğitimsel ve kültürel anlamda gerçek bir modern bürokrasi ortaya çıkmıştı. Reformların büyük oranda katalizörü olan bu sınıfı eski Osmanlı bürokrasisinden ayıran özellik, Avrupa'nın bazı merkezlerinde elçilikler yapmış olmaları ve Tercüme Odası'nda ve memur yetiştiren yeni eğitim kurumlarında yetişmiş olmaları dolayısıyla kafalarında, Doğu'dan farklı ve hatta bazı alanlarda (teknik, ilim vs.) üstün olduğu söylenebilecek bir Batı imgesinin oluşmuş olmasıydı. Buna müsadere usulünün kalkmış olmasının avantajını ve Tanzimat Fermanı'nun tanıdığı can ve mal güvenliğini de eklersek, 19.yüzyılda merkezi oluşturan öğelerden biri olan kalemiyenin yerine yeni modern bürokrasinin daha da güçlenmiş olarak geçtiğini söyleyebiliriz. Böylece bu yeni sınıf, devlet yönetiminde yalnız kendilerini yetenekli gören, Batı tipi (laik) eğitim görmüş kapalı bir grup olarak ortaya çıkmışlardır.⁹ Reformlar aracılığıyla güçlenen ve güçlendikçe reformların ana katalizörü olan bürokrat sınıfın bu yeni seçkinci bakışı, merkezi oluşturan değerlerden biri olarak günümüzde dahi kendisini hissettirmektedir. Böylece merkeze yeni bir sınıf (modern bürokrasi) ve yeni bir bakış (Batı bilinciyle yoğrulmuş modernleştirici-seçkinci bakış) katılmıştır.

Merkezin modernleştirici-seçkinci bakışına merkeze yakın bir çevre olarak değerlendirilebilecek olan Yeni Osmanlılar'dan tepki gelmede gecikmemiştir. Tanzimat bürokrasisinin aşırı Batılılaşmasını, siyaset yapımındaki elitlerin dolaşımına izin vermeyen seçkinciliğini ve azınlıklara verilen ekonomik imtiyazları eleştiren Yeni Osmanlılar'a göre olması gereken, Avrupa'dan getirilen yeni sistem ve kurumlara İslami ilkelerin yön ve ilham vermesiydi. Onlar, ancak İslam temelleri üzerine inşa edilebilecek bir anayasa, parlamento ve siyasi kimlik projesi sunmuşlardır.

Seçkinci-modernleştirici bürokrasinin reformları, padişahın keyfi güç kullanımının önüne geçmeyi ve dolayısıyla haklarını teminat altına alarak onu güçlendirmeyi sağlamış, buna karşılık yakın çevre de, bürokrasinin bu gücünden ürkererek onu, sentezci anlayışın ağırlığını oluşturan İslami ilkelerle sınırlandırmaya çalışmıştır. Mesele bir güç/iktidar savaşımı gibi gözükmemektedir. Kavramların tamamıyla pragmatist kullanıldığı kanaatinde olmasak da "modernleşme"nin kendisinin merkezin elinde bir güç aracı, "İslami

⁹ Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fak. Yay., 1974, s.69. Osmanlı'da bürokrasinin oluşumu için ayrıca bkz. Carter Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul: İz Yay., 1994.

ilkeler”in kendisinin de çevrenin elinde o gücü sınırlama aracı olma işlevine sahip olduğunu söylersek fazla abartmış olmayız.

Merkez konfigürasyonundaki ilk değişim, eski Osmanlı bürokratlarının yerini Batı değerleriyle daha haşır neşir olan yeni modern bürokratların almasıydı. Fakat bu, dikey bir mobilitenin sonucu değil, yatay bir mobilitenin sonucuydu. Merkezdeki ikinci değişim, tam bir dikey mobilite olarak değerlendirilebilecek şekilde, eğitilmiş, sosyo-ekonomik tabanı 19. yüzyılda gelişmiş olan “yeni orta sınıf”¹⁰ olarak adlandırılabilir, tarıma dayalı taşra burjuvazisine dayanan bir sınıfın -Jön Türkler’in- 1908’de iktidarı ele geçirerek II. Meşrutiyet’i ilan etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu değişimle çevre merkeze oturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin seçkinleri askeri kanadı, Tıbbiye ve Harbiye gibi hem teknik açıdan yeniliklerin ilk girdiği kurum hem de modern bilimlerin okutulduğu, liberal siyasi görüşlerin ilk girdiği yer olan okullarda okumaları dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinin yeni öncü gücü olma rolünü üstlenmişlerdir.

1908 İnkılâbı, bir siyasi rejim değişikliği kadar bir ideolojik kabuk değiştirmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu yeni ideoloji her şeyden önce 19. asır Alman vülgermateryalizmiyle 18. asır Fransız materyalizmi ve Sosyal Darwinizm’in karıştırılmasıyla ortaya çıkarılan bir Osmanlı bilimciliğini temel almıştır.¹¹ Bir önceki merkezin “devlet yönetiminde yalnızca kendilerini yetenekli gören”, henüz Osmanlı’nın geleneksel düşünüş kodlarıyla olan epistemolojik bağını koparmamış bürokrat sınıfından ciddi ayrılığı sağlayan bu “evrimci ve Sosyal Darwinist”¹² düşünüş yeni merkezin değerleri olarak yerini almıştır. Bu düşünüş “ilerleme” fikrini “sine qua non” (olmazsa olmaz) bir koşul olarak dayattığı için, beraberinde bir “sosyal mühendislik” anlayışını da siyaset sahnesine sokmuştur. Merkezin gücünü bilimden alan yeni seçkin anlayışının mühim bir etkisi, siyaset yapımının bir mühendislik haline gelmesinde, siyasetçinin de mühendis rolüyle geleceğin toplumunu siyaset aracılığıyla inşa vazifesini üstlenmesinde görülmüştür.¹³

1902 Birinci Jön Türk Kongresi, merkez ile çevre arasındaki ayrımın belirginleşerek II. Meşrutiyet’e ve daha sonraki dönemlere aktarılması açısından önemlidir. Kongre’de, Ahmet Rıza’nın Paris’te, Auguste Comte’un

¹⁰ Bu sınıfın ortaya çıkışını anlatan önemli bir kaynak olarak bkz. Kemal Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2004.

¹¹ Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul: Bağlam Yay., 2006, s.74.

¹² Bkz. Atila Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2006.

¹³ Hanioğlu, a.g.e., 2006, s.75.

şakirdi olan ve ona, düşünüşüne hakim olan pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte'in etkisi altında¹⁴ kalarak oluşturduğu "Ordre et Progres", yani düzen ve ilerleme fikri, güçlü bir merkezîyetçilik savunusu ve din hakkında, toplumsal bir harç anlamında Durkheimci görüşleri ile Prens Sabahattin'in, Demolins'in Anglo-Saksonlar'ın üstünlüğünün kişiliği ve ferdi teşebbüs yeteneğini geliştiren liberal eğilimlerine dayandığı şeklindeki tezinden etkilenerek geliştirdiği adem-i merkezîyetçi toplum ve yönetim tezi karşı karşıya gelmiştir. Lewis'e göre, Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasındaki ayrılık, ondan sonra Türk milliyetçiliği ile Osmanlı liberalizmi arasındaki ayrılıklardan biri olarak billurlaşmaya başlayacaktır.¹⁵ Böylece merkezin adı, Comteçu pozitivistin "Ordre et Progres" fikrinden esinlenilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti olurken, çevrenin adı, Prens Sabahattin'in "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti"nin programını kendine ideoloji olarak tayin eden "Osmanlı Ahrar Fırkası" ve daha sonra da "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" olmuştur.

Türk siyasi tarihinde II. Meşrutiyet dönemi, Tunaya'nın söylemiyle "siyasi bir laboratuvar" olmuştur. Bundan sonra merkezin/iktidarın ve çevrenin/muhalefetin ana parametreleri ile iktidar-muhalefet ilişkisinin ana karakteristikleri bu dönemin belirlediği eksenler üzerinden devam etmiştir: Ahmet Rıza grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Birinci Mecliste Birinci Grup ve Cumhuriyet Halk Fırkası(sonra parti, CHP) iktidarı/merkezi belirlerken; Prens Sabahattin grubu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci Mecliste İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP) ve bugünkü Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) muhalefet/çevre çizgisini oluşturmuştur.

Osmanlı Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları'nın ideolojilerine bakıldığında muhalefet çizgisinin hangi eksenler üzerinde şekillendiği ortaya çıkmaktadır: Bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve bunların gerçekleştirici rejimi olan yerinden yönetim, Osmanlıcılık, Meşrutiyetçilik.¹⁶ Bundan dolayı Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile suçlanmıştır.¹⁷

II. Meşrutiyet döneminde iktidar-muhalefet ilişkileri kıran kırana bir mücadele alanı görünümünü vermektedir. Kendisini mukaddes cemiyet ilan

¹⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK. Yay., 1996, s.196.

¹⁵ A.g.e., s.200.

¹⁶ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., 1998, s.182-183, 299-300.

¹⁷ A.g.e. s.183.

eden ve devletle bütünleştiren İTC, her türlü muhalefete karşı hoşgörüsüz olmuştur. Güç dengelerini iktidar lehine değiştiren en önemli iki unsur anayasa ve ordu olmuştur. 1876 Kanunu Esasi'de padişah her şeyin başı olarak yetkileri yasallaştırılırken meclisi feshetme yetkisine de sahip kılınmıştır. 1908 genel seçimlerinde meclis çoğunluğunu ele geçiren İTC, bu gücün devamlılığı için 1909'da Anayasa tadili ile demokratik yürütme ve yasama organlarını yaratmış, kuvvetler ayrılığını yumuşak, işbirliğine dayalı, ama yasamayı daha çok kollayan bir biçimde gerçekleştirmiş,¹⁸ bunun yanı sıra ve daha da önemlisi meclisin padişah tarafından feshini zorlaştırmıştır. 1911'de (ara seçimlerde) Hürriyet ve İtilaf Fırkası karşısında, parlamento üzerindeki denetiminin elinden kaçtığını gören İTC, Meclis-i Mebusan'ı feshetmek istemiştir. Fakat kendi eseri olan 1909 değişikliği bunu son derece zorlaştırmıştır. Bu engeli aşmak için fesih mekanizmasının 1876'daki biçimine geri döndürülmesini planlamış¹⁹ ama muhalefet yüzünden yapamamıştır. Böylece anayasa, iktidarın siyaset sahnesindeki konumlanışını kendi lehine güçlendirmek adına bir araç haline gelmiştir. Türk siyaset yapımının ana sorunsallarından birini teşkil eden, anayasanın iktidar lehine araçsal kullanımı olgusunun bu dönemde temelleri atılmıştır.

Güç dengelerini iktidar lehine değiştiren diğer önemli unsur da ordunun, 31 Mart Olayı'nı bastırmak adına, vatanı ve meşrutiyeti korumak ve kollamak ve siyasal taraflar arasında hakem rolü oynamak şeklinde özetlenebilecek bir müdahalesidir.²⁰ Bunun üç farklı ama birbirini tamamlayan sonuçları olmuştur: iktidarın güçlenmesi, ordunun siyasallaşması, siyaset yapımında sivil düşüncenin ve iradenin etkisizleşmesi. Tanör'ün yorumuna göre, bu olayın ve askeri müdahaleyi meşrulaştırmaya yarayan gerekçelerin, ileriki yılların Türk siyasi hayatında etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.²¹

Yeni Osmanlılar'dan başlayarak muhalefetin asıl sorununun, gücün kendisi değil, eşitsiz, keyfi ve otoriter güç kullanımı ile bunu kullananlar olduğunu söyleyebiliriz. Tanzimat Fermanı'nın oluşumunu sağlayan nedenlerden birinin de padişahın keyfi güç kullanımına karşı bürokrasinin kendi haklarını da sağlama alma güdüsü olduğunu dikkate aldığımızda veyahut Mardin'in analiziyle, Yeni Osmanlılar'ın tenkitlerinin hedefinin padişahın kişiliği veya padişahlık kurumu değil de, aksine, Ali ve Fuat Paşalar etrafında toplanan, devletin yüksek memuriyetlerini tekellerine almış

¹⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY., 2005, s.195-196.

¹⁹ A.g.e., s.199.

²⁰ A.g.e., s.191.

²¹ A.g.e., s.191.

bulunan dar bir devlet adamı çevresi olduğunu²² dikkate aldığımızda, gücün padişapta veya daha sonraları bürokraside toplanıp toplanmamasından ziyade, bu gücün ne şekilde kullanıldığının eleştirisi konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle muhalefet, İslami ilkelere, anayasal ve vatandaşlık hakları ile özgürlük kavramlarına, siyasal liberalizme, dolayısıyla demokrasiye vs. sıkı sıkıya sarılma şeklinde savunma tepkisi geliştirmiştir. Bu tepki gelenekle modernliği, eskiyle yeniyi, kültürle tekniği bir araya getirme yollarını araştırma çabasını yaratmış ve bunun sonucunda sentezci, birleştirici özellikleri içine alan “muhafazakâr modernleşmeci” bir tavrı doğurmuştur. Bu “mutedil” tavrın bileşenleri günümüze kadar değişen koşullara uyum sağlayarak, İslami ilkeler-siyasal liberalizm, milli hars-Batı medeniyeti, geleneksel değerler-ekonomik ve siyasal liberalizm vs. gibi daha çok çeşitlendirilebilecek olan kombinasyonlar oluşturmuştur.

Cumhuriyet Dönemi Siyaset Yapımında Merkez-Çevre Bağlamında Yasama-Yürütme İlişkisi

Osmanlı modernleşmesi hakkında hep söylendiği gibi sorun, “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna verilen farklı metodolojik cevaplardan kaynaklanmaktaydı. Tanzimat döneminden beri iktidarın modernleşme pratikleri aşın bulunarak eleştirilmiş, onun karşısına alternatif modernleşme yolları konulmuştur. Muhalefetin bu eleştirisinin ardalanında, modernleşmenin, iktidarın kaynağını Tanrı’dan alan eski meşruiyet dayanaklarını yıkıp yerine daha rasyonel ve dünyevi dayanaklar getirmesinin, iktidarın keyfi ve otoriter güç kullanımının denetim altına alınmasını kolaylaştırmaktan ziyade, daha da zorlaştırmış olmasına duyulan kızgınlığın da olduğu söylenebilir. Çünkü görülmüştür ki, rasyonel kurumlar ve kavramlar (örneğin anayasa, parlamento, seçimler vb.) istediği zaman iktidarın (İttihat ve Terakki’nin, daha sonra da CHF’nin) kendi lehine kullandığı araçlar haline gelebilmektedir. Böylece siyasette merkez-çevre/iktidar-muhalefet çekişmesinin hukuki alandaki boyutu anayasalarda yasama-yürütme çekişmesi olarak yaşanmış, yani siyasi iktidar çekişmesi hukuki alana da sirayet etmiştir.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Meclis çoğunluğuna sahip Birinci Grup iktidarının karşısında, muhalefet İkinci Grubu kurmuştur. İkinci Grubun oluşmasına neden olan asıl sorun, meclis egemenliği yerine giderek bir kişisel egemenliğe yönelişten kaynaklanmıştır. Muhalifler, geçmiş tecrübeleri de göz önünde bulundurarak, bütün yetkilerin tek bir kişinin elinde toplanmasına karşı çıkmışlardır. Temel çatışma ekseninin bir yanında yü-

²² Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan), İstanbul: İletişim Yay., 1998, s.18.

rütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkin anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış yer almaktaydı.²³ Muhalefet, mecliste temsil etme hakkını özgürce kullanmayı savunmuş ve bu hakkın tek kişinin, yani Mustafa Kemal'in şahsında toplanmasına itiraz etmiştir. Bu yüzden ki muhalefet, 1921 Anayasası'nda belirlenmiş olan ve yürütme ve yargı yetkilerini yasamada toplayan "Meclis Hükümeti" şekline sahip çıkmış, yetkilerini yürütmeye paylaşmak istememiştir.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bir çerçeve anayasa olup, kuvvetler birliği ilkesini benimsemiştir. Büyük Millet Meclisi, kuruculuk ve yasama yetkilerine ek olarak yürütme yetkisine sahiptir. 1921 Anayasası yürütme organı olan İcra Vekilleri Heyeti'nin kendi içinden birini başkan seçmesini kabul ederken Meclis Reisi'ni de bu heyetin doğal başkanı saymıştır. Meclis Başkanı'nun ve İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanının aynı kişi olması, meclis hükümeti biçiminde bir kuvvetler birliğinin yanı sıra, bu ölçüde güçlü olmasa bile bir "şef" ekseninde "yetki toplulaşması"nın varlığından söz etmeyi mümkün kılmıştır.²⁴ Ayrıca, Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Atatürk geçici süreler için de olsa olağanüstü yetkiler elde etmiştir.²⁵ İşte I. Meclis'te muhalefetin ana nedenlerinden biri budur. Mustafa Kemal hem yasamanın ve yürütmenin başıdır hem de Başkumandanlık Kanunu ile meclisin yetkilerini tek başına kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Bu yüzden muhalefet, meclis egemenliği yerine, giderek bir kişisel egemenliğe yönelişten kaygılanmıştır.

²³ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet-İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yay., 1994, s.231-232. İkinci grubun kuruluş amacının, "yetkilerin tek elde toplanmasına karşı çıkılması" olduğunu vurgulayan kaynaklar için ayrıca bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yay.,1998, s.61; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999, s.71. İkinci Grubun muhalefetinin ana nedenini oluşturan, "yetkilerin tek elde toplanması"ndan duyulan korkunun kaynağını "İttihat ve Terakki'ye dayanan tecrübeler"de arayabiliriz. Bunu vurgulayan Tunçay'a (1999:71) göre, "1908 Devrimi'yle girilen kuramca anayasacılık dönemi, uygulamada İttihat ve Terakki'nin oligarşik tek-parti diktasına dönüşmüştü. Buna karşın yöneltilen eleştiriler, başlıca, memleketi seçimle kurulan meclisin değil, yürütme organının geçici yasalar çıkararak yasama işlevini üstlenmesiyle, İttihat ve Terakki'nin sorumsuz merkez-i umumisinin yönettiği noktasında odaklaşmaktaydı. Şimdi de, Birinci Grup/HF içindeki dar bir çevre çeşitli fiili yöntemlerle, yakın geçmişin bu sakıncalı uygulamasını dinleceğe benziyordu." İkinci Grubun savunduğu anlayışın özetini, "Birinci Grubun lideri Mustafa Kemal'in "İnkılabın kanunu, mevcut kanunların üstündedir" görüşünü benimsemeyen İkinci Grup lideri Hüseyin Avni'nin "İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır" sözlerinde bulabiliriz. (Uyar, a.g.e., s.62)

²⁴ Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İstanbul: Onur Yay., 1986, s.16,72. Aktaran Bülent Tanör, a.g.e., 2005, s.275.

²⁵ A.g.e., s.276.

Üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, iktidar ve muhalefet (Birinci ve İkinci Grup) arasında ilkinin ilerici-devrimci, ikincisinin ise gerici olduğuna dair yapılan dikotomik ayrımların, grupların sosyal kökenleri dikkate alındığında gerçeklikle uyuşmadığıdır. Çünkü her iki grup içerisinde de toplumun tüm kesimlerinin temsilcisine rastlamak mümkündür.²⁶ Asıl çatışma, iktidarın otoriter eğilimleriyle muhalefetin muhafazakâr-liberal eğilimlerinin karşı karşıya gelmesidir. II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti-Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan gelen bu çatışma eksenine, Cumhuriyet'in hemen öncesinde Birinci Grup-İkinci Grup arasında, Cumhuriyet döneminde de CHF-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve CHF-Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) arasında cereyan etmiştir.

İkinci Grup, TCF ve SCF merkezin kendi içindeki siyasal çekişmelerden dolayı ayrılmış, yani merkez içinden çıkmış gruplardır. Henüz geldikleri sosyo-ekonomik sınıf yönünden ayrılmadıkları için, bunlara "yakın çevre" bile demek doğru olmamaktadır, ama ılımlı çevre değerlerini paylaşan merkez denilebilir. Onun için meseleyi ideolojik bir kampaşma şeklinde değil de, iktidarın, tek parti/tek kişi yönetimine kaymasından korkulan gücünü sınırlayarak, kendine de bir alan açmaya çalışan muhalefet ile her türlü muhalefeti zararlı görerek, siyaset yapımını kendi tekelinde buldurmak isteyen iktidar arasındaki güç mücadelesi veyahut siyasal bir çekişme olarak okumak daha doğru olabilir.

Cumhuriyet'in ilan ediliş şekli, 1924 Anayasası'na Cumhurbaşkanı'na üstün yetkiler veren maddelerin konulmak istenmesi ve Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşlarının duyduğu kırgınlıklar sonucu kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, altı aylık muhalefet ömrünü, CHF'nin geliştirdiği "radikal siyasetlere ve otoriter eğilimlere karşı çıkararak"²⁷ geçirmiş ve Şeyh Sait isyanıyla ilişkilendirilerek kapatılmıştır. Zürcher'e göre, Aydınlar, bürokratlar ve çok sayıdaki askerden oluşan TCF'nin meclis üyeleri oldukça gençtir. Bunlar, aynı zamanda Kemalistlerin de sahip olduğu niteliklerdir. Ancak, bu nitelikler TCF'de, CHF'de olduğundan çok daha belirgindir. İşte, TCF'yi bu denli tehlikeli bir rakip yapan da bu olmuştur.²⁸ Bu yüzden parti-nin Şeyh Sait isyanı ile ilişkilendirilip "gerici" olarak nitelendirilmesi, Zürcher'in yorumu da dikkate alındığında gerçeklerle uyuşmaz görünmektedir.

²⁶ Demirel, a.g.e., 1994, s.28. Demirel'in (1994:136-150) analizlerine göre İkinci Grup daha genç; Harp Akademisi mezunları daha yüksektir ve İkinci Gruptaki din adamı sayısı Birinci Gruba göre üçte bir oranındadır.

²⁷ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul: İletişim Yay., 2005, s.206.

²⁸ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003, s.134.

Çünkü yine ona göre, TCF, Kemalist politikalara karşı bir tepki olarak doğmuş olmasına karşın kesinlikle mürteci değildir.²⁹ Hatta, İdeolojik açıdan her iki kanat da temel olarak aynı orta sınıfın pozitivist, milliyetçi ve liberal hareketine bağlıdır. Hem Kemalistler hem Terakkiperverler, gerici ya da aşırı tutucu İslami siyasal akımlardan kesinlikle çok uzaktırlar.³⁰

Siyaset sahnesindeki mücadele, 1924 Anayasası hazırlanırken de görülmüştür. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 1924 Anayasası, parlamenter meşruiyet (yasamanın üstünlüğü) ilkesinin katı biçimi olan güçler birliği sistemi ile bu ilkenin yumuşak biçimi olan güçler ayrılığı sistemi arasında bir sistem kurmuştur.³¹ 1924 Anayasası hazırlığı sırasında cumhurbaşkanlığının güçlendirilmesi ile ilgili öneriler demeti ortaya sürülmüş, ama yoğun muhalefet nedeniyle kabul görmemiştir. Kabul görmeyen öneriler: Cumhurbaşkanı'nın Meclis dışından da seçilebilmesi; görev süresinin 7 yıl olması; Cumhurbaşkanı'nın hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçeli bir işlemle Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilmesi (yani fesh yetkisi); yasaların bir kez daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderilmesidir. Bu düzenleme Cumhurbaşkanı'na bir geciktirici ya da askıya alıcı veto yetkisi vermektedir.³² Tanör'e göre bu durum karşısında, TBMM üyelerinin hemen hepsinin adaylıklarını Mustafa Kemal'e borçlu olmalarına karşın, bir "diyet borcu" altında ezilmemeleri dikkat çekicidir.³³ Zürcher'e göre ise, Meclis çoğunluğu Mustafa Kemal'in iradesini, gerekirse zor kullanarak ülkede yerleştirmeye tamamen hazır; ancak, kendi yetkilerinin elinden alınmasına gelince, iş tümüyle değişiyordu.³⁴

1924 Anayasası kuvvetler ayrılığı ilkesini içermekle birlikte, özünde güçler birliği ilkesine uygun olarak meclis hükümeti şeklini, yani yasamanın üstünlüğünü yaratmıştır, fakat Tanör'e göre, Tek parti olgusu bu teorik şemayı tersine çevirmiştir. Meclise ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler (Atatürk, İnönü) ekseninde işleyen siyasal rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır.³⁵ Aynı şekilde

²⁹ A.g.e., s.152.

³⁰ A.g.e., s.153. TCF'nin parti programı da bunu ortaya koymaktadır. Zürcher'e (2003:152-153) göre, "Kuvvetler ayrımı, halk egemenliği, devlet etkisinin sınırlanması, ademi merkezîyet ve serbest ticaret ile radikal yenileşme yerine tedricen gelişmenin vurgulandığı, klasik liberalizmin ifadeleri" görülmektedir. Mete Tunçay'a (1999:104) da göre, "Tpcf'nin kurulduğu gün basına açıklanan fırka beyanamesi ve programı, özünde, gerek siyasal gerek ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunan belgelerdir."

³¹ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yay., 1991, s.18.

³² Tanör, a.g.e., 2005, s. 293.

³³ A.g.e., s.293.

³⁴ Zürcher, a.g.e., 2003, s.62.

³⁵ Tanör, a.g.e., 2005, s.317.

Parla da, Tek parti dönemi boyunca (1923-1950), özellikle 1927'den sonra, siyasi rejimin çerçevesini asıl belirleyen 1924 anayasası değil, CHP'nin tüzük ve programları olduğunu söylemiştir.³⁶

CHF yönetiminin dışta diktatör bir yönetim olarak algılanmaya başlamasının yarattığı rahatsızlık, içte, özellikle 1925 yılından itibaren siyasi muhalefetin ve basının sindirildiği bir ortamda hükümet eden CHF iktidarının denetimsizliğinin yarattığı hoşnutsuzluk³⁷ ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı ekonomik sıkıntı³⁸ artık bir muhalefet partisini siyaset sahnesine çıkmaya zorlamıştır.³⁹ Bu nedenle Serbest Cumhuriyet Fırkası, TCF gibi kendiliğinden oluşmuş bir muhalefet partisi olarak değil, Mustafa Kemal tarafından kurulması teklif edilmiş güdümlü/yapay bir muhalefet partisi olarak kurulmuştur.

Üç aylık bir muhalefet ömrü olan SCF yurtiçinde sevinçle karşılanmıştır, fakat TCF dönemini hatırlatır bir şekilde SCF'ye yöneltilen eleştiriler, parti- nin irticai tehlike yaratacağı, cumhuriyeti tehlikeye sokacağı, bütün inkılâp karşıtlarının partiye toplandıkları yönünde yoğunlaşmıştır.⁴⁰ Sonunda da parti kendini fesh etmiştir. SCF'nin liberal dünya görüşü ile siyasi vatandaşlık haklarını birleştiren parti tüzüğü ve programı⁴¹ ile bu iddialar çelişmektedir.

Birinci Meclis'in açılışından (23 Nisan 1920) itibaren CHF'nin siyaset yapma tarzı ve muhalefetle kurduğu ilişki biçimi iyi okunduğunda İTC ile arasında benzerlikler olduğu saptanabilir. Bu benzerliği tespit eden Zürç-

³⁶ Parla, a.g.e., 1991, s.22.

³⁷ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yay., 1992, s.102-103.

³⁸ Daha çok bu ekonomik sıkıntı etkeni üzerinde duran ve bunun Türkiye'nin çeşitli bölgeleri üzerinde yarattığı etkiler ve sonuçlarını analiz eden bir kaynak için bkz. Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet-Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yay., 2006.

³⁹ Böylece SCF, bir yandan halkın CHP yönetiminden hoşnutsuzluğunu meclis içine taşıyarak yatıştırarak, bir yandan siyasi kadrolar içindeki muhalif unsurların tek çatı altında toplanmasını olanaklı kılacak, diğer yandan da mevcut İsmet İnönü hükümetine karşı yumuşak bir muhalefet partisi olacaktı.

⁴⁰ Esat Öz, a.g.e., 1992, s.106.

⁴¹ Laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olduğunu belirten SCF, program ve tüzüğünde, vergi reformu; özellikle de demiryolu yatırımının sorgulanması; tüccarların önünün açılması; düşük faizle köylüyü destekleme; yabancı sermayeyi çekebilmek için gerekli altyapının hazırlanması; komşu ülkelerle (özellikle iktisadi buhranın kurbanları olan Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya ile) daha yakın ekonomik ilişkiler içine girilmesi; tek dereceli seçimler ve kadınlara seçilme hakkı (Kadın hakları savunucularından Türk Kadınlar Birliği eski başkanı ve kurucusu Nezihe Muhittin ve bir çok kadın parti üyesiydi.); devletin şeffaf ve işler hale getirilmesi; vatandaşların "vicdan, fikir, kalem, kelam ve içtima hürriyetleri"nin savunulması; devletin görevlerinin vatandaşların kültürel ve ekonomik olarak özgür gelişiminin önündeki engelleri kaldırmakla sınırlanması vs. gibi konulara değinmiştir. (Emrence, a.g.e., 2006, s.78-84)

her'e göre, II. Meşrutiyet döneminde, anayasayı geri getirme mücadelesi olarak yola çıkmış olan bir hareket (1908'de) iktidara ulaşmış, bu iktidarı başkalarıyla çoğulcu ve nispeten özgür bir ortamda (1913'e kadar) belirli bir süre paylaşmış ve sonunda kendi iktidar tekelini kurmuş ve bu iktidar tekelini (1913-1918 arasında) kökten bir laikleştirme modernizasyon programını meclisten zorla ve hızla geçirmede kullanmıştı. Şimdi de aynı kalıp, bir ulusal egemenlik hareketinin zafere ulaşması (1922'de), çoğulcu bir aşamadan geçmesi (1925'e kadar) ve sonra bir reform programına girişmiş olan bir yönetim biçimini kurmasıyla kendini tekrarlamıştır.⁴²

Demokratikleşme Sürecinde Merkez-Çevre Değişimi ve Anayasalar

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecine kadar asker-sivil bürokrat ve aydınlardan oluşan merkez, yani CHP, Altı Ok biçiminde belirginleşen ilkeleri sadece partinin değil devletin de ilkeleri olacak şekilde anayasaya koyarak (1937) ve partinin, milletin ve devletin bir olduğunu ilan ederek merkezin ve siyaset yapabilmeyenin değerlerini belirlemiştir. CHP'nin, selefi İTC'den beri izlediği ilerici-devrimci rolü, çeşitli siyasal ve kültürel devrimler gerçekleştikten ve anayasayla güvence altına alındıktan sonra bir anlamda işlevsizleşmiş, tek parti dönemi boyunca bunları kalıplaştırıp korumaya yönelik muhafazakâr bir role dönüşmüştür. Altı Ok'un ve Cumhuriyet rejiminin koruyuculuğunu üstlenen asker-sivil bürokrat ve aydınlardan oluşan muhafazakâr merkezin, kendisini "yüksek siyaset"⁴³ yapan bir mevki olarak görüp siyaseti, rejim savunuculuğu-karşıtlığı, ilerici-gerici, devrimci-karşı-devrimci vb. şeklindeki suni çatışmalarla yeniden üretilen bir alan haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Bunun sonucu, CHP'nin ve onun temsil ettiği merkezin halktan uzaklaşması olmuştur. Tek parti yönetiminin özgür bir seçim ortamında toplumsal destek tazelemeye dayanmayan kuralları, CHP örgütünde ataletle yol açmış, partiyi bürokratikleştirmiştir. CHP, uzun tek parti döneminde hep bir "devlet partisi" olarak kalmış, hiçbir zaman "oy mücadelesi" vermemiştir. Bu durum partiyi "halkın nabzını tutabilmekten" uzaklaştırmıştır.⁴⁴

Tek parti yönetiminin sıkıntıları, II. Dünya Savaşı sonrası döneminin dış politikada Batı blokuna katılmak, ekonomide dışa açılmak ve iç politikada

⁴² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.Yasemin S. Gönen), İstanbul: İletişim Yay., 2004, s.251-252.

⁴³ Bu kavram Şükrü Hanioğlu'ndan alınmıştır. Bkz. Hanioğlu, a.g.e., 2006, s.127-128.

⁴⁴ Faruk Ataay, *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De Ki Yay., 2007, s.39.

çok partili bir siyasal düzene geçmek olarak tanımlanacak üç temel özelliğiyle birleşince, bir muhalefet partisinin kurulması artık zorunlu olmuştur. Sorun izin sorunuydu; o da kendi saptadığı bir zamanda ve kendisinin çizdiği biçimde, yine kendisinin onayladığı siyasal kadrolar tarafından kullanılmak üzere 1945 yılında İsmet İnönü tarafından verilmiştir.⁴⁵ Çok partili siyasi hayata geçiş kararının muhalefet cephesinden nasıl okunduğunu Başgil'in anılarında görebiliriz. O, İnönü'nün çok partili siyasete geçiş izninin zorunlu bir karar olduğunu, CHP'nin temelde diktatör kalarak demokrasi oyununu oynaması gerektiğini, aslında bu zorunluluklar silsilesi olmasaydı despot rejimini sürdüreceğini⁴⁶ söylemiştir.

Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık ilkelerini-her birine farklı vurgu ve yorum katmalarına karşın- benimseyen⁴⁷ Demokrat Parti yönetimi dış politikada Batıcı, ekonomide liberal ve dışa açılmacı, siyasette demokrat, kültür, eğitim ve din politikalarında da dine karşı hoşgörülü bir yönetim tutturmuştur.⁴⁸ DP'nin en önemli vurgusu ise "bürokrasi karşıtlığı" nadır.⁴⁹ Fakat bu bürokrasi karşıtlığı DP'ye olan muhalefeti tetikleyecektir. Çünkü DP'nin uyguladığı politikalar ticaret kesimini zenginleştirirken memur kesiminin yaşam düzeyini düşürmüştür. Bu da asker-sivil bürokrasiyi hükümete cephe almaya zorlamıştır.⁵⁰ DP'nin bürokrasi karşıtlığının temelini biraz da Prens Sabahattin'in görüşlerinde arayabiliriz: Prens Sabahattin memurluğu, yetkin olmayan insanlar yetiştiren bir ortam yaratmakla eleştirmiş ve asker-sivil bürokrasinin siyasetten uzak durması gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹ Prens Sabahattin kadar olmasa da DP'nin bürokrasi karşıtlığı, bürokrasinin doğrudan kendisine değil de, atanmışların, seçilmişlerin alanı olarak tanımlanan siyasete müdahil olmasına duyulan kızgınlığa bağlanabilir.

DP'nin başarısının kaynağı birkaç noktada toplanabilir. Bunlardan birincisi, "halk için halka rağmen" sloganında özetlenen, halkın tepeden siyasal ve kültürel devrimlerle dönüştürülmesi anlamına gelen halkçılık ideolojisi-

⁴⁵ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000, s.80.

⁴⁶ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri-Görüp Yaşadıklarım*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Yağmur Yay., 2006, s.50-51.

⁴⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yay., 1996, s.27.

⁴⁸ Ataay, a.g.e.,2007, s.37.

⁴⁹ A.g.e., s.37.

⁵⁰ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000, s.229.

⁵¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, (Çev. İnan Keser), Ankara: Liberte Yay., 2002, s.40-41.

ni, DP, elitist bir tarihsel proje olmaktan çıkartıp kitlelerin istek, özlem ve desteklerine yönelik, halkın siyasal katılımından kaynaklanan popülist bir ideolojiye dönüştürmüştür.⁵² DP'nin başarısının bir diğer kaynağı, inkılâpçılık ilkesini yeniden yorumlamasında yatmaktadır. Demokrat Parti açısından inkılâpçılığın sürekliliği, kültürel reformların geniş tabana dayalı bir ekonomik kalkınma ile birleştirilmesinde yatmaktadır.⁵³ CHP'nin kültürel ve siyasal reformlara ağırlık veren üstten alta doğru değişim modelini, DP, tabana ekonomik reformları koyarak alttan üste doğru bir değişim modeli şeklinde tersine çevirmeye çalışmıştır. Sosyo-ekonomik kalkınma projesi ile, halkın refahını, beklentisini ve arzusunu dikkate alan boyutundan dolayı halkçılık ilkesini, ekonomide ve sosyal hayatta devlete verdiği sınırlı rolden dolayı da devletçilik ilkesini yeniden yorumladığı söylenebilir. Ayrıca inkılâpçılık, halkçılık ve devletçilik ilkeleriyle ilintili olarak laiklik ilkesi de, parti programında belirtilen dinsel özgürlük anlayışına uygun olarak daha esnek yorumlanmıştır.

DP'nin başarısının üçüncü kaynağı, din ve milliyetçilik gibi kitleyi harekete geçirebilecek kavramları kullanma becerisinde yatmaktadır. Çavdar'a göre, DP için din ve dinsel kurumlar, iletişim ve etkileşim açısından bulunmaz bir araç niteliğindedir. İktidarı sürecince bu kurumları elinden geldiğince başarılı bir biçimde kullanmıştır.⁵⁴ Yine Çavdar'a göre, kırsal kesim ve onu yöneten kadrolar açısından dini kurumlar ne kadar önemli ise, belli bir grup eşraf vb. orta sınıflar açısından da şoven duyguların pekiştirilmesi c derece önemliydi.⁵⁵ DP'nin halkın nabzını iyi tutabilen söylemlerinin başarısı, 1950,1954 ve 1957 seçimlerini kazanmasında kendini göstermiştir.

İkinci Grup, TCF ve SCF'den sonra DP de merkezden kopan bir grup tarafından kurulmuştur. DP, merkezden son ve en etkili olan bir ayrışmanın ürünüdür. En etkilisidir, çünkü merkez ve çevre 1950'de DP'nin iktidar olmasıyla yer değiştirmiştir. Tek parti yönetimi ve pratiklerine kızgın çevre (sosyo-ekonomik sınıf ve değerleriyle), DP ile birlikte siyasette temsil edilme olanağına kavuşmuş, merkez ise, siyasette muhalefet kanadına geçmek durumunda kalmıştır. Ancak, CHP'nin muhalefet partisi olarak gücü ve dayanakları zaafa uğramamış, aksine 1960 askeri müdahalesinin destekleyicilerinden biri olarak gücü artmıştır.

⁵² İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yay., 1983, s.2081.

⁵³ A.g.m., s.2082.

⁵⁴ Tefik Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yay., 1983, s. 2073.

⁵⁵ A.g.m., s.2074.

İktidar ve muhalefet ilişkileri açısından DP, araştırmacılara göre, CHP’de eleştirdiği bir çok pratiği uygulayarak, yola çıkarken savunduğu argüman ve kavramlarla (daha fazla özgürlük ve demokrasi vs.) çelişmiş, neredeyse CHP ile benzeşmeye başlamış, dolayısıyla yavaş yavaş basını, aydınları ve üniversiteleri kaybetmiştir. Çoğunluk partisinin hizmet ettiği halktan yetki aldığı görüşü DP’lileri, bütün devlet kurumlarını tekelleştirme ve kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahip oldukları sonucuna götürmüştür.⁵⁶ Ayrıca, DP döneminde hükümet basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar getiren bir yasa çıkartmış, üniversiteler ve yargıçlar üzerinde baskı kurulmuş, tasfiyeler yapılmış, gazetecilere ağır hapis ve para cezaları verdirilmiştir.⁵⁷ Bu baskıcı tutumun temelinde bazı yazarlar, DP yönetiminde bir “İnönü fobisi” bulunduğunu dile getirmişlerdir. CHP’nin özellikle dini irtica ve Atatürk reformlarından uzaklaşma konusunda ağırlık bulan sürekli eleştiri politikası, DP’nin demokrasi yorumuna uymamış ve DP’liler, CHP’nin oyunu kurallarına göre oynamaya istekli olmadığı sonucuna varmışlardır.⁵⁸ Türk siyasetindeki taviz vermez, uzlaşmaz yapıdan şikâyetçi olan, dönemin görgü tanıklarından Başgil, faturayı iki tarafa da kesmektedir. Ona göre, Menderes’in eleştiriye tahammülsüz karakteri ile İnönü’nün kindar karakteri ve dar görüşlülüğü iktidar-muhalefet ilişkilerinin demokratik çerçeve içinde gerçekleşmesini önlemiştir.⁵⁹ Başgil, genel olarak siyaset yapımındaki sorunların, özel olarak da 27 Mayıs’ın sorumlusu olarak, ılımlı bir hükümetin, iyi niyetli bir muhalefetin, ahlaklı seçkin aydınların ve dürüst bir basınun olmayışını⁶⁰ göstermektedir. Sunar’ın yorumuna göre de, merkeziyetçi siyasal yapı, zayıf sivil toplum ve uzlaşmaz elit kültürü ile birleşince, ilk demokratik deneme başarısızlığa doğru itilmiş ve askeri müdahale ile sonuçlanmıştır.⁶¹

1961 Anayasası, 1950-1960 arası DP yönetimine karşı bir tepki anayasası olarak hazırlanmıştır. Bu yüzden anayasada, seçilmiş güçlü bir parti iktidarını denetim altında tutmaya yönelik kurumlar tasarlanmıştır. 1961 Anayasası’nın yeniliği, egemenliğin kullanılmasını tek bir organa değil, birden çok organa ait bir yetki ve görev saymasıdır: “Millet, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanır.” Böylece TBMM artık egemenlik hakkını kullanan tek

⁵⁶ Ahmad, a.g.e., 1996, s.55-56.

⁵⁷ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000, s.216-217.

⁵⁸ Ahmad, a.g.e., 1996, s.55.

⁵⁹ Başgil, a.g.e., 2006, s.23. ve 33.

⁶⁰ A.g.e., s.165.

⁶¹ Sunar, a.g.m., 1983, s.2086.

organ değil, organlardan sadece biridir; yasama organıdır.⁶² Parla'ya göre bu madde, temsili demokrasi teorisindeki parlamenter meşruiyeti (Yasamanın Üstünlüğü'nü) zayıflatma yolunda ilk adımdır. 1982'de ise, son derece yetkili bir Cumhurbaşkanlığı kurumu anlamında "Yürütmenin Üstünlüğü"ne ("İcranın Üstünlüğü") dayanan bir devlet yapısı öngörüldüğü için yasama iyice gerilemiştir.⁶³

Yasama organı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki başlıdır. Tanör'e göre, 1961 sisteminin senatosu tek meclis sisteminden de kaynaklandığı düşünülen çoğunluk diktatörlüğü tehlikelerine karşı duracak, seçkin kişiler eliyle yasaların daha iyi hazırlanmasını sağlayacak ve sisteme ılımlılık getirecek bir denge ve denetim organı olarak tasarlanmıştır.⁶⁴ Parla'ya göre ise denge sağlamak yerine, tam aksine, ikinci meclis (Cumhuriyet Senatosu), yasamanın gücünü zayıflatmıştır. Bunun nedenlerinden biri, ikinci meclise seçilebilme şartlarının ve ikinci meclisin atanmış üyeleri barındırmasının, meclise elitist ve korporatif bir nitelik kazandırmış olmasıdır. Diğer ise, ikinci meclisin, kanunların görüşülmesinde ve kabulünde, veto hakkı olan bir çeşit üst kamara gibi çalışarak seçilmiş bir meclis olan Millet Meclisi'nin kanun yapma görevlerini denetlemesinin yasamanın üstünlüğünü zayıflatmış olmasıdır.⁶⁵ Ayrıca, Cumhuriyet Senatosu'nda tabii üyeler ve devlet başkanı kontenjanından atanan üyeler de bulunduğu için, 1961 anayasası teorik olarak halkın kendi oyu ile seçmediği kişilerin de cumhurbaşkanı olabilmesine olanak vermiştir.⁶⁶

Yasamanın, dolayısıyla seçilmişlerin ve sivil otoritenin gücünün zayıflamasının önemli bir nedeni olarak, askeri gücün anayasaya girerek yasallaşması gösterilebilir. Yasama organının içinde, askeri müdahaleyi yapmış olan Milli Birlik Komitesi üyelerine yer verilmiş, bunlar Cumhuriyet Senatosu'nda ömür boyu üye sayılmıştır; Askeri Yargı ve Askeri Yargıtay anayasal düzeye yükseltip anayasa kurumu haline getirilmiştir; askeri bürokrasi yürütme aygıtı içinde ayrıcalıklı bir yere tırmanmıştır.⁶⁷ Böylece Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşan yürütmeye askeri bürokrasi de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ile katılmıştır. Anayasada tanımlanan görev

⁶² Tanör, a.g.e., 2005, s.394.

⁶³ Parla, a.g.e., 1991, s.33-34.

⁶⁴ Tanör, a.g.e., 2005, s.395.

⁶⁵ Taha Parla, "1961 Anayasası'nda Yasama-Yürütme İlişkisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay.,1983, s.38.

⁶⁶ A.g.m., s.38.

⁶⁷ Tanör, a.g.e., 2005, s.399.

ve niteliğiyle MGK, yürütmenin (Bakanlar Kurulu) takdir yetkisini sınırlandıran karakterdedir.⁶⁸

Anayasanın bu nitelikleriyle siyaset yapımı sürecindeki rolünü ve anlamını yorumlayan Parla'ya göre, "1961 Anayasası'nı çıkaran CHP ağırlıklı kurucu mecliste hâkim olan yaklaşım kabaca şuydu: CHP parti-hükümeti olduğu zaman idari, adli, askeri ve üniversiter bürokrasi ile olan geleneksel ittifakları sayesinde kuvvetli hükümet kuracak, DP-AP ve gayrisi parti-hükümeti olduğu takdirde yürütmenin bürokratik kanadı bunu frenleyecekti."⁶⁹ 1965'ten sonra iktidara gelen AP, anayasanın seçilmiş iktidarın aşırılıklarına karşı oluşturduğu kurumlar ve diğer özerk kuruluşları hükümetin çalışmasını sınırlayan faktörler olarak görmüştür.⁷⁰

Adalet Partisi, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin arkasından, ılımlı çevrenin, CHP ve onun kitleleri karar alma mekanizmalarından uzak tutan yabancılaştırıcı yönetimine ve 27 Mayıs'la DP yöneticilerinin hak etmedikleri düşünülen sonlarına karşı yükselen muhalefetinin temsilcisi olarak kurulmuştur. Tıpkı DP gibi, AP'nin de yükselişi (1965 ve sonrasında), tarihsel bir refleksin ürünü olmuştur.

AP muhalefetinin belirleyenleri, tek bir kaynağa bağlı olarak çoğaltılabilecek noktalarda toplanabilir. Bu kaynağın, kökleri İttihat ve Terakki'ye kadar uzatılabilecek asker-sivil bürokrat ve aydınlardan oluşan tarihsel elit bloğunun her şeyin temelini aklı ve bilimi koyan pozitivist anlayışının ürünü olarak, kendini siyasette yetkin ve söz sahibi gören elitist bakışın kendisi olduğunu söyleyebiliriz. AP açısından bu anlayış halkçılık ve laiklik pratiklerinin halk katında sorunlu algılanmasına neden olmuştur. Bu sorunlu algılanışı değiştirmek için elitist bakış yerine demokratik bir bakışı savunan AP'ye göre demokrasi, lideri olan Süleyman Demirel'in ifadesiyle, "cahil oy çoğunluğu denilerek küçümsenen millet iradesini üstün kuvvet yapma davası" ve millete devlet yönetiminde bir ağırlığının olduğunun yeniden hissettirilmesidir.⁷¹ AP'nin çoğunlukçu demokrasi ve milli irade vurgusunun altında ordu, sivil bürokrasi ve CHP'de yankı bulan "halk için halka rağmen" anlayışına karşıtlık ve meydan okumanın yattığını⁷² söyleyebiliriz. Laikliğe gelince, din, AP için önemli bir toplumsal olgudur. Din ve dinle şekillenmiş geleneksel değerlere AP, ilerici-gerici, modern-geleneksel diko-

⁶⁸ A.g.e., 400.

⁶⁹ Parla, a.g.m., 1983, s.39.

⁷⁰ Tanel Demirel, *Adalet Partisi-İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yay., 2004, s.49.

⁷¹ Süleyman Demirel'le görüşmesinden aktaran: A.g.e., s.219.

⁷² A.g.e., s.224.

tomisinden bakmamış, aksine bu değerlerle modernleşme arasında herhangi bir sorun görmemiştir. DP'nin de sahip olduğu üzere, "muhafazakar modernleşme"⁷³ Cumhuriyet modernleşmesinin elitist ve aşırı oluşu ve halkın değerler sistemini altüst ettiği anlayışından yola çıkarak, "hem Batılılaşım hem Müslüman/kendimiz kalalım" şeklinde özetlenebilecek bir argüman üretmiştir. AP, bu modernleşme doğrultusunda, muhafazakâr anlayış gereği halkın kültürel/dini yaşantısına müdahale etmemiş, modernleşmeyi de ekonomik boyutta anladığı için ekonomik kalkınma ile halkın refahını yükseltmeye çalışmıştır. Süleyman Demirel, mühendis olup Batı'yı görmüş ve para kazanmış, giyim kuşamı ve aile ilişkileri ile modern tarza uygun olan birinin geleneksel değerleri reddetmeden de modern olunabileceğini gösteren canlı bir örnek olmuştur.⁷⁴ Din, milliyetçilik ve ekonomik ilerlemecilik gibi söylemler ve pratikler üzerinden halkla diyaloga giren AP, terazinin öteki tarafına da önem vermeyi ihmal etmemiştir. Bürokrasiden şikâyetçi olmasına rağmen parti bünyesinde çok sayıda bürokrat barındırdığı gibi, asker kökenli milletvekilleri de mevcuttur.⁷⁵ DP'nin yaptığı gibi, halk ile bürokratlar arasında denge kuramama hatasına düşmemek adına özellikle asker bürokratla iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösteren, ama tabanı olan kitleyi de ihmal etmeyen "ikili bir söylem"⁷⁶ geliştirmeye çalışmıştır. Pragmatizm olarak değerlendirilebilecek bu felsefenin, Türk siyasetine ve sağ siyasete Demirel ve AP ile birlikte girdiği söylenebilir. Durumlara göre tavır alma esnekliği yaratan bu görüşün AP içinde hayatîyet bulmasının sebebi olarak, liderinin esnek kişiliğinin⁷⁷ yanında, Türk siyasetinin kaygan ve kırılğan zemininde ayakta kalabilmek için başka bir yol olmadığı inancına⁷⁸ sahip olunması gösterilebilir.

AP'yi seleflerinden ayıran en önemli özelliği, CHP ve meclis dışınd gelmiş olmalarıdır. Demirel ve çevresinin ayrıncı özelliği ise, taşra kökenli ve eğitim yoluyla yükselmiş mühendis/teknokrat olmalarıdır. Taşra kökenli olarak halkın içinden çıktıkları için halkın algılama biçimleri ve reflekslerini

⁷³ Muhafazakâr modernleşme kavramının felsefi ve siyasi temelleri için bkz. Nazım İrem, "Muhafazakar Modernlik, "Diğer Batı" ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim* (Avrupa Türkleri sayısı), Sayı 82, Güz, İstanbul: Birikim Yay., 1999, s.141-178.

⁷⁴ Demirel, a.g.e., 2004, s.41-42.

⁷⁵ A.g.e., s.95.

⁷⁶ Bknz. Ümit Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri, Bir İki İki Anatomisi*, İstanbul: İletişim Yay., 1993.

⁷⁷ Mete Tunçay, Demirel'in pragmatizmini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Demirel'in siyasal gerçekçi ve hoşgörülü kişiliğinin izleri, AP'ye de yansımıştır. Eğer, siyaset bir kaptanın her türlü havada gemisini yüzdürme sanatıysa -amaç gemiyi belirli bir yere yürütmek değilse-, Demirel Türkiye'nin gördüğü en iyi siyasetçilerinden biridir." ("Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, s.2096.)

⁷⁸ Demirel, a.g.e., 2004, s.140.

çok iyi biliyor olmaları dolayısıyla onlarla rahatlıkla diyalog kuracak söylemler üretebilmişlerdir.

AP, çevreden gelip çevrenin değerlerini merkez değerleriyle tam bir karşıtlık içinde olmadan paylaşan bir yakın çevre partisi olmuştur. 1960'lı yıllarda İnönü'nün "ortanın solu" söyleminden 1970'li yıllarda Ecevit'in "demokratik sol" söylemine geçen ve çevreyi kucaklamak için bu söylemleri dillendirmiş olan CHP (daha sonra Demokratik Sol Parti (DSP) adını alacaktır), tıpkı AP gibi bir çevre partisi görünümüne bürünmüştür. Merkezi değerlerle çevre değerleri arasında köprüler kurarak hem çevreyi merkeze ısındıran hem de merkezi çevreyle buluşturan AP, 12 Mart muhtırasıyla iktidardan düşmüş, 12 Eylül müdahalesiyle de siyasetten uzaklaşmıştır.

1961 Anayasası'nda olduğu gibi, merkezin yeniden düzenlenmesi için ve bir önceki dönemin siyasi pratiklerine karşı bir tepki olarak geliştirilen 1982 Anayasası, egemenliği yetkili organlar arasında paylaştırarak Yasama'yı zayıflatan ilk adımı atan 1961 Anayasası'nı da geçerek, kuvvetler ayrımının devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmediğini açık seçik ilan etmiş ve Yasama'nın üstünlüğüne resmen son vermiştir.⁷⁹

1961'de içeriği ve görevi belirlenen Milli Güvenlik Kurulu, 1971 değişikliğiyle kendini daha da geliştirerek yerini korumuş ve 1982 Anayasası'na taşınmıştır.⁸⁰ 1961'deki temsili ve anayasal bakımdan sorumsuz bir makam olan Cumhurbaşkanlığı, 1980'de olağanüstü görev ve yetkilerle donatılmış bir makam haline gelmiştir.⁸¹ 104. maddeye bağlı yasama, yürütme ve yargı ile ilgili olan görev ve yetkileri dikkate alındığında Parla'ya göre, 1980 Anayasası ile kişisel iktidara anayasal olarak yönelebilecek bir "şef" yaratılmıştır. Ortaya çıkan yapı artık "güçlü Yürütme" değil; devlet başkanlığı makamında merkezileşmiş olan bir "Yürütme'nin Üstünlüğü" sistemidir.⁸²

Sonuç olarak, 1921 ve 1924 Anayasaları teorik olarak "meclis hükümeti" biçiminde yasamanın üstünlüğünü sağlarken, pratikte Cumhurbaşkanlığı anlamında yürütmenin üstünlüğüne zemin hazırlamıştır. 1961 Anayasası, askeri bürokrasiyi yürütmeye dâhil ederek yasamanın gücünü daha da zayıflatmış, 1982 Anayasası ise, güçlü ve denetimsiz bir Cumhurbaşkanı ile yasamayı etkisizleştirmiştir.

⁷⁹ Parla, a.g.e., 1991, s.35.

⁸⁰ Ordunun Türk siyaseti içindeki rolünün ve etkisinin derinlikli bir analizi için bknz. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu (Der.), *Bir Zümre, Bir Parti- Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yay., 2004.

⁸¹ 104. maddeyle belirlenen yetkiler için bknz. Parla, a.g.e., 1991, s.72-74.

⁸² A.g.e., s.74.

1980 sonrası dönemde, AP'nin mirasçısı olmaya aday Doğru Yol Partisi (DYP) ve Anavatan Partisi (ANAP), yakın çevre partileri -DP geleneğinden gelen ekonomik liberalizm ile dini, milliyetçi ve kültürel muhafazakâr unsurlarla yoğrulmuş merkez sağ partileri- olarak siyaset sahnesindeki yerlerini almışlardır. Önce Turgut Özal, sonra Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı olmuştur. DYP ve ANAP başka liderlerle, sağ siyasetin ana bileşenlerinden oluşan çerçeveyi fazlaca esnetmeden 2000'li yıllara gelmiştir. Bugünün AKP'sini bu çizgiden uzak bir yerde değerlendiremeyiz. 1950'li yıllardan beri, henüz toplumsal tabandan yoksun olsa bile, siyasi ve toplumsal alanı demokrasi, hürriyet, çoğulculuk ve sivil toplum gibi kavramlarla tanıştırmış olan merkez sağ siyaset, aynı zamanda bu kavramların içini otoriter değerlerle doldurmuştur. Demokrasi, homojen bir cemaatin otantik (gerçek) temsili, sivil toplum ise, birden çok kültür ve değerın aynı çatı altında tekleşmesi olarak tanımlanmıştır.⁸³ 1980 döneminin siyasi yasaklarının yarattığı boşlukta rahat bir hareket alanı bulan ANAP, Demirel'in rekabetinden kurtulmak ve diğer sağ partilerden sağlanan katılımı korumak için bu yasakları devam ettirmiştir.⁸⁴ Türkiye'de merkezi yapının gücü, henüz liberal-demokrat değerlere yabancı toplumsal bilinç ve ancak kendi lehine olduğu müddetçe bu değerlere tutunmayı yeğleyen siyasiler, siyaset yapımının kaygan zemin üzerinde liberal-demokrat değerlerle otoriter tutum arasında gelgitler yaşamasına neden olmaktadır. Merkez sağ partiler (DYP, ANAP ve bugünün AKP'si) ile kendini solda tanımlayan CHP, demokrasi ile otoriter tutum arasında salınımlar yaşanmasını durduracak eylemler sergileme konusunda ciddi bir kararlılık içinde olmamışlardır. Fakat bugün üçüncü dönem iktidarını yaşayan AKP'nin yeni bir anayasa yapılmasına yönelik başlattığı çalışmaları demokrasi adına olumlu gelişmeler olarak değerlendirebiliriz ya da öyle olup olmadığını bize zaman gösterecektir.

Değerlendirme

İnsanlık tarihi seçkinlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir: Biri yükselirken diğeri alçalır.⁸⁵ Türkiye'de de siyaset yapımı, belirli tarihsel dönemlerde, iki temel kesim olan merkez ve çevre seçkinleri arasındaki yer değiştirmenin ürünü olarak gerçekleşmiştir. Merkez, Tanzimat'ta beliren modernleşmeci sivil bürokrasi ve onun askeri bürokrasi ve

⁸³ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Yay., 2007, s.96.

⁸⁴ A.g.e., s.60.

⁸⁵ Wilfredo Pareto, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev.Merve Zeynep Doğan), Ankara: Doğu Batı Yay., 2005, s. 35.

aydınlar ile kurduğu ittifaktan oluşan "tarihsel blok"tur.⁸⁶ Çevre ise, din ve dinle ilgili geleneksel değerleri kimliğinin ve kültürünün bir parçası haline getirmiş, otoriteyle baskıcı ve keyfi bir tutuma yönelmediği müddetçe uyumlu, siyasi-kültürel alanda tedrici/ıslahatçı bir gelişmeden ve kendi refahını artırdığı için ekonomik ilerlemecilikten yana bir tutum sergileyen taşradır. Merkezin bilime ve rasyonaliteye dayanan seçkin anlayışı, taşraya hep kuşkuyla bakmasına, dolayısıyla da ondan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Merkez, modernleşmenin öncülüğünü yapıp, modernleşme pratiklerini yerleştirdikten sonra, bunları korumaya yönelik muhafazakar bir konuma sahip olurken, taşranın temsilcileri ise -pragmatik amillerin de etkisiyle-, 1950'lerde demokratikleşme, 1980'lerde küreselleşme ve 2000'lerde de AB'ye girme sürecini başlatarak oldukça yenilikçi bir rota izlemiştir.

Merkez seçkinlerinin muhafazakâr siyasi söylemi ve ideolojik konumlanması ile çevre seçkinlerinin merkez değerlerini reddetmeyen, ama yenilikçi siyasi söylem ve ideolojik konumlanışı dikkate alındığında, Türk siyasetinde ana sorun olarak yaşandığı düşünülen, laiklik ve rejim üzerinden gelişen problemlerin arkasında esas olarak, bir iktidar mücadelesi, siyasi bir çekişme olduğu söylenebilir. Merkez, olası çevre partilerinin seçimle gelen iktidara karşı, atanmışlardan oluşan çeşitli frenleyici kurumlar oluşturacak şekilde Anayasa yapımını pratiğine alarak iktidar mücadelesini sürdürmüş, çevrenin partileri de din ve dinle harmanlanmış milliyetçilik, kültürel muhafazakârlık ve ekonomik kalkınmacılık söylemleriyle halkı arkasına alıp, demokratikleşme, küreselleşme ve AB süreçleriyle bürokrasinin gücünü kırmaya çalışmıştır. Bu nedenle 2007 yılında CHP-AKP pratiğinde yaşanan Cumhurbaşkanlığı sorunu, çeşitli kavramsal çatışmaların ötesinde, Bourdieu'nün kullandığı anlamda "iktidar alanı"na sahip olabilme adına bir mücadele olarak okunabilir. Biz bugün bir çevre partisi olan AKP'nin artık üçüncü dönem iktidarıyla merkeze yerleşerek yukarıda bahsettiğimiz mevcut tarihsel bloğu tamamıyla kırmaya bile oldukça esneterek merkezin değerlerini yeniden tanımlama aşamasına geldiğini söyleyebiliriz. Bu sürecin sonunda merkez ile çevre tamamıyla yer değiştirecek gibi gözükmektedir. Bourdieu'nün terminolojisiyle konuşacak olursak, her iktidar alanı kendi

⁸⁶ Hasan Bülent Kahraman, merkez kavramı yerine, Gramsci'den ödünç alarak ve biraz değiştirerek tarihsel blok kavramını önermektedir. Ona göre "tarihsel blok, 1839'dan, 1876'dan, 1908'den ve tabii ki 1923'ten beri, bu dört temel dönemde ortaya çıkmış olan aydınlar, askeriye, yani ordu ve bürokrasinin ittifakıdır. Türkiye'deki modernleşmenin dayanağı budur. CHP, tıpkı İttihat ve Terakki Partisi gibi tarihsel bloğun ideolojik siyasal organıdır." *Türk Sağı ve AKP* (Söyleşi:Recep Yener), İstanbul: Agora Kitaplığı Yay., 2007, s.5.

doxa'larını üretecek, koruyacak ve onların takip edilmesini isteyecektir. Dolayısıyla her iktidar kendi yandaşını oluşturduğu gibi kendi karşıtını/çevresini de oluşturacaktır. Bu da iktidarın doğasında vardır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yay., 1996.
- AKŞİN, Sina. "Siyasal Tarih (1950-1960)", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000: 215-224.
- ATAAY, Faruk. *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De Ki Yay., 2007.
- BAŞGİL, Ali Fuat. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri-Görüp Yaşadıklarım*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Yağmur Yay., 2006.
- BOURDİEU, Pierre. *Pratik Nedenler*, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Kesit Yay., 1995.
-*Toplumbilim Sorunları*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kesit Yay., 1997.
-*Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (Loic J. D. Wacquant ile birlikte), (Çev. Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim Yay., 2003.
- CİZRE-SAKALLIOĞLU, Ümit. *AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
- ÇAVDAR, Tefvik. "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yay., 1983: 2060-2075.
- ÇEĞİN, Güney, GÖÇER, Emrah vd. (Der.). *Ocak ve Zanaat*, Pierre Bourdieu Derlemesi, İstanbul: İletişim Yay., 2007.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, ÇAKIR, Coşkun vd. (Düz.). "Şerif Mardin İle "Türk Siyaset Düşüncesi" Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul: Bilim ve Sanat Yay., 2004: 357-381.
- DEMİREL, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet-İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.
- DEMİREL, Tanel. *Adalet Partisi-İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yay., 2004.
- DOĞAN, Atila. *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2006.
- EMRENCE, Cem. *99 Günlük Muhalefet-Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yay., 2006.
- FİNDLEY, Carter. *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul: İz Yay., 1994.
- HANİOĞLU, Şükrü. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul: Bağlam Yay., 2006.

- HEPER, Metin. *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fak. Yay., 1974.
- İNSEL, Ahmet ve BAYRAMOĞLU, Ali (Der.). *Bir Zümre, Bir Parti- Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yay., 2004.
- İREM, Nazım. "Muhafazakar Modernlik, "Diğer Batı" ve Türkiye'de Bergsonculuk", *Toplum ve Bilim* (Avrupa Türkleri sayısı), Sayı 82, Güz, İstanbul: Birikim Yay., 1999: 141-178.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent. *Türk Sağı ve AKP* (Söyleşi:Recep Yener), İstanbul: Agora Kitaplığı Yay., 2007.
- KARPAT, Kemal. *İslamın Siyasallaşması*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2004.
- KOÇAK, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000: 127-211.
- LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK. Yay., 1996.
- MARDİN, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, (Der.Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yay., 1995.
-*Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Der.Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yay., 1997.
-*Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan), İstanbul: İletişim Yay., 1998.
- MERT, Nuray. *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Yay., 2007.
- ÖZ, Esat. *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yay., 1992.
- ÖZDEMİR, Hikmet. "Siyasal Tarih (1960-1980)", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi, Cilt 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yay., 2000: 227-293.
- PARETO, Wilfredo. *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, (Çev.Merve Zeynep Doğan), Ankara: Doğu Batı Yay., 2005.
- PARLA, Taha. "1961 Anayasası'nda Yasama-Yürütme İlişkisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., 1983: 38-39.
-*Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, İstanbul: Onur Yay., 1986.
-*Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.
- POLOMA, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev.Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yay., 1993.
- Prens Sabahattin. *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?*, (Çev. İnan Keser), Ankara: Liberte Yay., 2002.
- SUNAR, İlkay. "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yay., 1983: 2076-2086.
- TANÖR, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY., 2005.

- TUNAYA, Tark Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yay., 1998.
- TUNÇAY, Mete. “Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yay., 1983: 2096.
-*Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.
- TURNER, Jonathan H. *The Structure of Sociological Theory*, Wadsworth Publishing Company, Seventh Edition, California, 2003.
- UYAR, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yay., 1998.
- ZÜRCHER, Erik Jan. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(1924-1925)*, İstanbul: İletişim Yay., 2003.
-*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin S. Gönen), İstanbul: İletişim Yay., 2004.
-*Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salıhoğlu), İstanbul: İletişim Yay., 2005.